

Мар'ян Бедрій,

кандидат юридичних наук,
член Правничої комісії Наукового
товариства імені Тараса Шевченка

УДК 340.12:316.3

Народ і право: взаємообумовленість і взаємозв'язки

У сьогоднішні зростає актуальність питання про ефективність дії права у суспільстві. Міжнародні зобов'язання держав щодо гармонізації законодавства нерідко обумовлюють прийняття змістовних, однак цілком або частково неефективних законів, у яких більшість норм «мертві». Яскравим прикладом можуть бути демократичні конституції деяких відсталих держав Африки. Натомість відтворення у законах існуючого стану суспільних відносин теж було б неправильно, оскільки такі закони не тільки не сприяли б суспільному розвитку, але й гальмували б його. Вирішення цієї проблеми полягає не тільки в розробці ефективних механізмів реалізації законодавства, але й далеко за цією площиною. Не останню роль у цьому процесі відіграє взаємообумовленість і взаємозв'язок між конкретним народом і правом, необхідним йому для існування та розвитку в певних історичних умовах.

Було б складно відшукати обізнаного правознавця, який наважився б авторитетно заявити, що взаємозв'язок і взаємообумовленість народу

та права – це фікція, яка не має жодних підстав. Інакше б йому довелося таку тезу підтвердити науковими доказами, яких знайти неможливо і, зрештою, непотрібно. Безсумнівно, зв'язок між народом і правом існує реально й об'єктивно. А тому постає питання: у чому полягає зв'язок між народом і його правом?

Насамперед, ці обидва поняття нерозривно пов'язані поняттям держави (схема 1). Знання про ці контакти належним чином розроблені у науковій літературі: народ є обов'язковою ознакою держави, яка формує об'єктивне право, гарантує суб'єктивні права і взагалі немислима без правового поля.

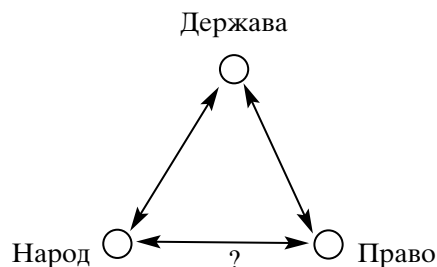

Схема 1

Попри цей загальновідомий зв'язок між народом і правом через посередництво держави, присутній і прямий зв'язок між ними, суть якого наразі чітко не з'ясована (відображено у схемі). Його у спрощеному вигляді можна пояснити, звернувшись до бездержавного періоду історії, коли народи керувались звичаєвим «протоправом» і були його безпосередніми творцями. Про зв'язок народу та права на цьому історичному етапі найбільш влучно висловився А. Кристер: «Правовтілення в цій формі нагадує свіжу й повну сили народну пісню невідомого автора» [1, с. 56]. Справді, на ранніх етапах державно-правового розвитку за умов домінування звичаєвого права, зв'язок народу із правом убачається чітко та зрозуміло, адже він виступає його безпосереднім творцем.

Тому й не дивно, що нормою звичаєвого права (у загальносоціальному розумінні) слід вважати загальнообов'язкове правило поведінки, яке виникає і розвивається незалежно від згоди і санкції держави, набирає чинності в суспільному житті внаслідок переконання народу в його необхідності та справедливості [2, с. 47]. Звідси випливає, що саме народ є визначальним фактором утворення та гарантування дієвості звичаєво-правових норм. Попри ці слушні зауваження, звести зв'язок народу та права виключно до правових звичаїв було б надто вузьким і неповним вирішенням цього питання (схема 2).

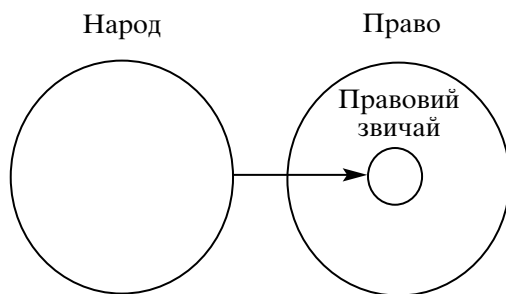

Схема 2

Для більш глибокого пізнання цього зв'язку необхідно зрівноважити дисбаланс у знаннях юридичної науки про ці два поняття. Якщо право є традиційним поняттям юриспруденції, загальновідомим і багатоплановим, то народ – маловживане поняття юриспруденції та маловідоме серед правників. Цей дисбаланс може бути подоланим через звернення в інші галузі знань – етнології, етнодержавознавства, політології, соціології тощо.

Сучасна наука не має вичерпної відповіді на питання, що слід вважати народом. Як правило, поняття «народ» тлумачать як соціально-політичний і геополітичний термін, яким позначають громадян однієї країни незалежно від їх етнічної приналежності [3, с. 60]. Як видається, представлене визначення народу занадто спрощене та потребує кількох уточнень.

По-перше, у Римській імперії вкрай обмежене коло фізичних осіб було наділене правом римського громадянства, адже воно надавало низку привілеїв для них [4, с. 77–78]. Із поданого раніше визначення дійшли висновку, що народом Римської імперії була мала група привілейованих людей, а висновок цей – завідомо неправильний. По-друге, український народ тривалий час перебував під владою іноземних держав. Невже це може означати, що український народ розпочав своє існування аж у 1991 р., бо саме з цього часу бере відлік відроджена Українська держава? Це теж аж ніяк не може бути істиною, бо український народ існує сотні років на карті світу та в історії людства. По-третє, і в сьогоденні існують народи, які не мають своєї держави та не мали її на жодному етапі історії. Прикладом такого народу можуть бути лапландці – автохтони Північної Європи, розділені кордонами Швеції, Норвегії, Фінляндії та Російської Федерації [5]. Проте інакше як народом їх назвати не можна.

Народ у розумінні етносу радянські автори Ю. Бромель і Г. Марков подавали як особливий вид соціального угруповання, який виникає не з волі людей, а внаслідок природно-історичного процесу. При цьому ознаки конкретного народу-етносу становлять комплекс загальних особливостей, які вирізняють його серед інших народів-етносів. Основними такими ознаками є мова та культура народу. У духовній культурі цими особливостями виступають народні звичаї, обряди, мистецтво, релігія тощо [6, с. 5–6]. Як відомо, правова культура належить до важливих сегментів духовної культури народу, а відтак і право проявляє цим свій важливий вплив на сутність народу, а також навпаки: народ – на сутність права.

Протягом тривалого часу поняття «нація» та «народ» ототожнювались, тому часто вживались як синонімічні. У другій половині XIX ст. німецькі правознавці запропонували критерії щодо їх розмежування. За їх твердженням, термін «нація» вказує на природний зв'язок у людській спільноті та певні расові ознаки, а «народ» – на приналежність до конкретної держави та конкретного міста [7, с. 24]. Значною мірою цей підхід актуальний і в сьогоденні для визначення меж між нацією та народом. Інших поглядів дотримувався український учений О. Бочковський: «Народ є націотворчою сировиною, з якого може розвинути нація. Народ – це етнографічна, національно не викристалізована маса. Нація – масово усвідомлений та організований колектив. Народ – це етногенний розчин; нація – це викристалізований суспільний агрегат» [8, с. 97]. Хоча ці думки викликають значний інтерес, існують певні підстави з ними не погодитись, оскільки в умовах XXI ст. наука потребує нового підходу до розуміння поняття народу, заснованого на засадах суспільної консолідації.

Оскільки народ є обов'язковою ознакою держави, складається з ти-

тульної нації та національних меншин, то ключ до визначення поняття «народ» лежить між поняттями «нація» та «держава». Отже, доцільно вважати, що народ – це нація, наділена державотворчим потенціалом та здатна самоідентифікуватись і відмежовуватись від інших націй кордонами держави чи інтегрувати їх до свого складу на правах національних меншин у межах цих кордонів.

Навівши таке визначення народу, було б логічно розкрити поняття нації, визначення якого теж залишається з'ясованим у науці лише частково. Німецький учений Д. Лангевіше наголошував, що народ є первинним утворенням, який за певних об'єднуючих умов може стати нацією. На його думку, нації виникають навколо політично-державних владних ядер. Тому, нація виникає внаслідок проходження народом процесу державотворення [9, с. 20–21]. Як видається, ця думка є обґрунтованою та заслуговує на увагу, однак більш поширеною є позиція, за якою народ формується нацією внаслідок проходження нею державотворчих процесів.

Варто погодитись із І. Гомзяком у тому, що національна держава організовує народ за допомогою різноманітних, насамперед, економічних і культурних чинників, надає стихійним проявам його життєдіяльності чіткої національної спрямованості, і в такий спосіб творить з поліетнічної маси свідомих громадян, адже тільки державно зорганізована нація здатна втілити в реальність свою спільну волю бути нацією [10, с. 385]. Важливу роль у цих самоорганізаційних процесах відіграє також право, яке діє в межах народу та походить від нього.

Відомий ідеолог і діяч ОУН Д. Мирон-Орлик (1911–1942) подавав визначення нації як духовно-етичної та суспільно-політичної спільноти, яка базується на таких ознаках:

– духовно-етичний та історично-творчий зв'язок усіх поколінь – усіх

«живих, мертвих і ненароджених» (за Т. Г. Шевченком);

– спільна воля – національна психіка і характер (ментальність);

– спільна ідея – одна мета і національна самосвідомість;

– суспільно-політична активність і зорганізованість, здатність творити, організовувати та керувати своїм життям [11, с. 182].

Оригінальним підходом до визначення нації відзначився український мислитель В. Липинський, який вважав, що основою утворення нації є територія, а точніше – земля з її геологічними, топографічними, господарськими та навіть естетичними властивостями. Прив'язаність до своєї рідної землі підтримує та скріплює національну свідомість [12, с. 123].

Серед наукових шкіл юриспруденції найбільш повно зв'язок права та народу розглядала історична школа права (Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухта та ін.), яка вважала, що істинним творцем права є народний дух. За переконанням Ф. Савіньї, право всіх народів складалося історично, як і мова народу, його вдачі та політичний лад; право – продукт народних переконань, з розвитком яких еволюціонує і право [13, с. 136].

Психологічна школа права наголошувала на первинності правових емоцій, правової свідомості та почуттів. Засновник цього напрямку юриспруденції Л. Петражицький, розглядаючи психологічний вплив права на суспільство, зазначав, що одним із векторів цього впливу є закріплення та розвиток одних рис людського характеру, ослаблення та викорінювання інших, а також виховання народної психіки відповідно до стандартів, закладених у правових нормах [14, с. 56]. Водночас народу притаманна певна ментальність, яка визначає його характер і загальні психологічні особливості, а відтак – і право, яке він утворює. Тому для пізнання зв'язків між народом і правом варто враховувати і здобутки психологічної школи юриспруденції.

Не менш важливими у цьому контексті вбачаються ідеї соціологічної школи права. Її засновник Є. Ерліх (1862–1922) зазначав, що центр розвитку права перебуває не у законодавстві, юридичній науці чи судочинстві, а в самому суспільстві [15, с. 207–208]. Тому соціологічна школа права позиціонує право як результат існуючих у суспільстві відносин. По суті відносини, що виникають у межах народу, є творцем національного права, а відносини між народами – міжнародного права.

Значно менше можливостей прослідкувати взаємозв'язок народу та права в інших загальновідомих концепціях праворозуміння, проте й вони не можуть звести його до «абсолютного нуля». Тобто повне заперечення народного впливу на правовий розвиток не може відбутись хоча б із трьох основних причин:

– народ обирає органи влади, які формують законодавство;

– народ здатний приймати закони через референдум;

– якщо народ всезагально не забажає виконувати закони, їх норми будуть «мертвими».

В одній із попередніх публікацій було висловлено припущення, за яким важливий аспект історичного значення копних судів для державотворення та правового розвитку України полягає в такому: «Якщо припустити, що право є таким невід'ємним елементом народу, як його звичаї, мова, культура, то копні суди, забезпечуючи дію українського права, сприяли збереженню самоідентичності та сутності українства протягом довголітньої відсутності Української держави» [17, с. 388]. Розвиваючи цю думку, варто підкреслити, що національне право так само сприяє збереженню самоідентичності народу, як і народ здатний зберігати автентичність свого національного права. Подібну роль національного права (існувало, насамперед, у формі правових звичаїв) можемо спостерігати і в історії ірланд-

ського, чеченського, єврейського та інших народів.

Як видно з цих міркувань, неможливо уникнути питання: чи можна вважати право невід'ємним елементом духовної сутності народу, як і його традиції, мову, культуру? І знову відповідь буде залежати від особливостей праворозуміння конкретної людини. Українська народна творчість неодноразово звертає нашу увагу на цінність «правди» у житті людини та народу. Тому національне право часто породжується цим прагненням до правди, справедливості та достойного життя. Отже, прагнення народу до справедливості виступає своєрідним «спусковим механізмом» правового розвитку та народної правотворчості. Якщо саме це прагнення вважати точкою відліку права, його первинною формою, ми побачимо пряму обумовленість народу та права і навпаки.

Таке право може виражатись як ззовні (нормативно-правовий акт, правовий звичай тощо), так і виключно внутрішньо – у свідомості людини, яка в силу свого розуму та досвіду здатна відділити добро від зла, правду від неправди, правове від протиправного. Це право є надбанням усього народу та живе у кожному його представнику. Воно має властивість існувати навіть у часи поневолення народу іноземними колонізаторами, консолідує його в єдину спільноту. Право, що походить від народу, живе у ньому, неможливо скасувати жодним законом або політичними маніпуляціями. У цьому народному праві полягає найтісніший зв'язок права та народу (схема 3).

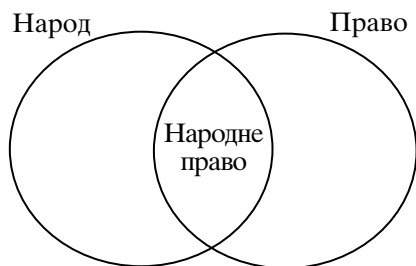

Схема 3

Аналізуючи державно-правовий лад Київської Русі С. Шелухін зазначав: «Воля народу була правом і законом для князя, а бажання князя було тільки його претензією, досягнення якої залежало не від його права, а від права і волі народу» [17, с. 109]. Це влучне спостереження українського вченого є яскравим підтвердженням висловлених раніше міркувань, хоч і стосується воно одного з найбільш давніх періодів українського державотворення.

Історичне значення функціонального зв'язку та взаємообумовленості права та народу можна побачити також у звичаєвій правотворчості давньоруських громад-вервів, судовій практиці копних судів, правових звичаїв козацького співтовариства тощо. У цих історичних прикладах бачимо стійкі, яскраво виражені зв'язки народу та права, викристалізовані з народного досвіду та мудрості українства. А інколи, як зазначав А. Яковлів, правові норми діяли в народному житті у формі загальновідомих приказок [18, с. 234–235].

Але повернення до цих відвертих архаїчних правових інститутів було б як мінімум абсурдом, адже вони вже виконали своє історичне призначення. Як же тоді віднайти в сучасних умовах першоправо, яке виходить з народної душі? Як видається, методи цього пошуку повинна розробити нова та перспективна галузь правничої науки – юридична соціологія. Вона покликана вивчити настрої, погляди суспільства, його бачення Української державності та права, а також провести систематизацію цього емпіричного матеріалу. Далі з цим матеріалом повинні активно працювати науковці (правознавці, політологи, економісти), створюючи нові моделі правового регулювання, які повинні лягти в основу законодавчих актів та інших правових джерел. Це завдання безпосередніх законодавців – політичних і державних діячів.

Водночас цей процес не може мати ефективних результатів, якщо суспільство буде до нього неготовим: не буде вірити в цінність права і справедливості; не дотримуватиметься моральних стандартів; не виробить активної громадянської позиції та ін. Інакше кажучи, «хворе суспільство» буде породжувати «хворе право». Тому першочерговим завданням є моральне та духовне оздоровлення українського народу, відновлення духовності, релігійності, сімейності, моральності та патріотичності. У такому випадку запропонований механізм правотворчості матиме значний результат і дасть змогу віднайти необхідний шлях правового розвитку для України.

Таким чином, науково-теоретичний аналіз взаємообумовленості та взаємозв'язків народу і права дозволяє говорити про те, що ефективність правового регулювання в державі прямо залежить від урахування потреб, уявлень і настроїв суспільства щодо вирішення конкретних правових проблем. Інакше кажучи, для ефективності права необхідно, щоб воно виходило від народу, його громадської думки й узагальненої позиції щодо правового розвитку. Оскільки національне право є духовною частиною народної сутності, рецепція іноземних правових інститутів повинна відбуватись із урахуванням національних особливостей і пріоритетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

1. Кристер А. Три ступені правоутворення / А. Кристер // Праці комісії для вивчення звичаєвого права України. – К., 1925. – С. 54–63.
2. Бедрій М. Система українського звичаєвого права: історико-правовий аспект / М. Бедрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Випуск 54. – Львів, 2011. – С. 45–51.
3. Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар. – Ужгород : Гражда, 2010. – 504 с.
4. Орач Є. М. Римське приватне право / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – К. : Ін Юре, 2012. – 392 с.
5. Woodard K. The Sami vs Outsiders / Kimmi Woodard // Режим доступу – <http://www.utexas.edu/courses/sami/dieda/hist/sami-west.htm#land>
6. Етнографія / под ред. Ю. В. Бромеля и Г. Е. Маркова. – М. : Высш. школа, 1982. – 320 с.
7. Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір / Галина Лозко. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 384 с.
8. Бочковський О. І. Вступ до націології / О. І. Бочковський. – Мюнхен : УТГП, 1991–1992. – 338 с.
9. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Дітер Лангевіше ; пер. з нім. О. Логвиненко. – К. : К.І.С., 2008. – 240 с.
10. Гомзяк І. Національна ідея як основа національного правотворення / Ігор Гомзяк // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 382–389.
11. Жижко С. Нація як спільнота / С. Жижко. – К. : Дніпро, 2008. – 808 с.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства / ред. кол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
13. Історія вчень про державу і право / за ред. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 256 с.
14. Иванников И. А. Психологическая теория права Л. И. Петражицкого: становление, развитие и значение / И. А. Иванников // Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького і сучасність. Матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції (28 квітня – 1 травня 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 56–61.

15. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових вчень / Т. Г. Андрусак. – Львів, 2001. – 218 с.

16. Бедрій М. Значення копних судів в історії державотворення та правового розвитку України // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку. Матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції, 16–18 вересня 2011 р., м. Саки. – Частина 1. – Київ, Сімферополь, 2011. – С. 387–391.

17. Гетьманчук М. П. Сергій Шелухін: суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали / М. П. Гетьманчук, Я. Б. Турчин. – Львів : Дослідно-видавничий центр наукового товариства ім. Шевченка, 2006. – 214 с.

18. Яковлів А. Українське право / А. Яковлів // Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича ; упоряд. С. В. Ульяновська. – К. : Либідь, 1993. – С. 222–236.

Бедрій М. М. Народ і право: взаємообумовленість і взаємозв'язки

Досліджено взаємообумовленість народу та притаманного йому права в певний історичний період. Розкрито функціональні взаємозв'язки між народними уявленнями та правовими нормами. Висвітлено роль звичаєвого права як зв'язкової ланки між народом і його правом. Проаналізовано національну ментальність як фактор правоутворення.

Ключові слова: народ, право, народне право, правовий звичай, нація.

Бедрий М. М. Народ и право: взаимообусловленность и взаимосвязи

Исследованы взаимообусловленность народа и присущего ему права в определенный исторический период. Раскрыты функциональные взаимосвязи между народными представлениями и правовыми нормами. Освещена роль обычного права как связного звена между народом и правом. Проанализировано национальную ментальность как фактор правообразования.

Ключевые слова: народ, право, народное право, правовой обычай, нация.

Bedriy M. The people and a law: their interdependence and communications

Interdependence of a people and a law, which they have in some historical period, is researched. The functional communications between people's perceptions and legal norms are observed. The role of customary law as the link between the people and their law is highlighted. A national mentality as a factor of lawmaking is analyzed.

Key words: people, law, national law, legal custom, nation.